

СЕКУЛАРИЗОВАНА РЕЛИГИОЗНОСТ НАШЕГ ВРЕМЕНА

Секуларизам и религиозност су две појаве које су изузетно сложене и са различитим значењима. Зато смо принуђени да, када говоримо о религији и секуларизацији, увек имамо на уму одређену религију или одређени процес секуларизације, у противном скоро да ти појмови постају таутологије. С тога многи православни теолози избегавају да Хришћанство називају религијом. За њих, као и за прве хришћане, Хришћанство није нова религија, већ „нови живот“, нова реалност и истовремено „крај сваке религије“. Додуше, постоје неке заједничке црте и основе у свим религијама али и суштинске разлике.

Етимолошки, секуларизам потиче од латинске речи *saeculum* што значи век, дуги низ година, људски век. У средњовековној литератури том се речју означавао овоземаљски, световни живот. Секуларизација потиче од новолатинске речи *saecularisatio* и значи посветовњачење, претварање светог у световно, приврженост времену и условима времена. Реч пак религија долази од л. глагола (*religare*) што буквално значи везивати, успостављати везу са неким или нечим. Према томе религија би представљала неки мост, неко премошћавање „преградног зида“ између Бога и човека или човека и светог предмета. То је карактеристично за све религије осим за Хришћанство, које је својом непоколебљивом вером у улазак Бога Логоса у малицу живота, укинуло тај непремостиви „јаз“ религија. Ове две појаве су стално присутне у историји јер су то два различита односа човекова према свету и животи која су међусобно повезана и испреплетана, тако да им се понекад и крајњи циљеви поклапају. Зато је умесно говорити, иако на први поглед изгледа чудновато, о секуларизованој религиозности или пак о религиозној секуларизацији, посебно у наше време.

Данашњи човек је у суштини посветовњачени човек. Нема подручја људског живота где се секуларизација не одражава: у свим врстама уметности, у књижевности, етици, архитектури па и религији. Наступила је тотална секуларизација духа. Чак ни бројне религије које данас у свету постоје нису у стању да је потисну. Напротив, религије, посебно Хришћанство, напуштају своје мисије, циљеви и вредности и подчињавају се циљевима и вредностима секуларизма. Данас је и у Православној Цркви присутна тежња да се она прилагоди „духу времена“, а о Западним Црквама и да не говорим јер су то већ одавно

урадиле. Та тежња прилагођавања духу времена ма колико била потребна, јер је Црква заинтересована за судбину света и човека, зато и постоји у овом свету, често се претвара у напуштање и рушење саме Цркве. У суштини то прилагођавање значи да Цркву треба прилагодити свету и времену а не свет и време Цркви; значи Цркву треба што више секуларизовати а не свет што више одржавити; значи тајну Цркве и тајну Бога треба тумачити на основу бића света и времена, а не свет и време на основу Откровења, бића Цркве и вечности. Те тежње се, рецимо, данас најбоље манифестују на Западу кроз: „теологију револуције“ (теологију ослобођења), „подземну Цркву“, „теологију мртвог Бога“ и кроз све актуелније теорије о „секуларизованом овештенику“.

Данас, либералистичка схватања, под секуларизацијом обично подразумевају „прогрес“ који значи слабљење утицаја религије и Цркве на свет и живот човека. Та појава иако потиче још од Ренесансе, нарочито је изражена у последња два и по века у евро-америчкој култури. Источне културе су далеко мање обележене овом појавом. Секуларизација је на неки начин и правно верификована јер је у скоро свим земљама дошло до одвајања Цркве и Државе. Цркви је одређено да се бави „духовним“ стварима и њена мисија је „приватног“ карактера. Она нема утицаја на јавни живот јер је то ресор државних институција и оне га регулишу често супротно духу хришћанског морала. Тако је савремена култура наметнула човеку двоструки живот: световни и религиозни и програмираано-технолошки начин живљења. Пред тим искушењем Црква се изгледа није најбоље снашла. Настало је Њено негирање и панично одрицање таквог света и културе, затим подчињавање том свету или пак прихватање тог двоструког живота као нормалног вида живљења. Тако је створена секуларизована вера и религиозност, чији се разни облици испољавања разликују једино по предмету, док им је суштина углавном иста — практична негација Бога и Његова присуства у животу.

Ако се секуларизација посматра као социолошка и културолошка појава, онда она има две основне карактеристике. Прва је тзв. денуминизација под којом се подразумева процес човекове еманципације од Бога и у потписивању светог и вечног из људске свести и историје. Друга карактеристика, на којој инсистирају многи теоретичари, јесте тзв. хоминизација која подразумева да је човек самодовољно биће, које треба да је попружено само у овај свет и да ту остварује своје могућности. Њему није потребан никакав трансцендентни Бог нити пак вечност. Помоћу науке и технике он има да загосподари природом, да њом влада и тако остварује неко земаљско царство изобиља и благостања; да ствара нову вавилонску тржницу и да у њеним плодовима ужива. Бог може и да постоји али само као нека „Идеја“, „Први покретач“, „Узрок“ света који пак нема никакве везе са светом и човеком.

Уколико се секуларизована религиозност преведе на језик богословља онда она није ништа друго до хришћанска јерес која је апоорбовала у себи скоро све остале јереси. То је јерес „разоваплоћења Бога Логоса“ (Ј. Поповић), јерес раздрокљења живота. То је нова вера у човекобога уместо православне вере у Богочовека. Она је не само

хришћанска јерес већ и један модернизовани облик предхришћанског идолопоклонства, једно језички преобликовано паганско-хеленско схватање света и човека. Да је секуларизам, како каже православни теолог А. Шмеман, „пасторче Хришћанства“, најбоље сведочи чињеница да нико никада није у Историји истакао у толикој мери доброту и лепоту света, његове „логосне“ могућности, као што је то урадило Хришћанство својом вером у оваплоћење Сина Божијег и Његовог присуства у историји. Такав смисао и целину свету није дао ни пре ни после ниједан филозофски нити религиозни систем. Хришћанство је једном за свагда демистификовало стихије материјалног света. Међутим, данашња секуларизација хоће да и саму Цркву посветовњачи и да је замени новим идолопоклонством — служењем свету.

Хришћанство је ослободило човека природног детерминизма и дало му слободу у Духу Светом. Кроз модерну секуларизацију човек се поново подчињава детерминизму Природе, Историје, Социологије, Марксове економије, Фројдове психоанализе и утопистичком прогресу.¹ Тако да је „differentia specifica“ секуларизоване религије нихилизам, негација човекове слободе и њега као „хомо адоранса“.

Шта је све утицало на стварање модерне секуларизоване религиозности тешко је рећи. Свакако, постоји више фактора, међу којима су ипак најбитнији: Западно јуридичко схватање Бога, хеленски рационализам који је преко Августина ушао на мала врата у европску теологију и философију, Лутерова реформација, Француска револуција, појава модерне науке са идеологијом сцијентизма, пелагијевска есхатологија и сл. На који су начин ови фактори утицали немамо се времена задржавати.

Савремена култура, без обзира колико она на први поглед изгледала безбожно и посветовњачено, ипак је у бити култура новог облика религиозности — секуларизоване религиозности и Православна Црква се налази пред великим изазовом те нове религиозности. Без обзира на све спољашње околности: културне, економске, социјалне, политичке, историјске, човекове егзистенцијалне потребе остају исте. По свом онтолошком устројству човек је боголико (теоцентрично) биће. Зато ако га лишите истинитог Бога, истините везе и заједнице са Њим, онда за њега наступа једна трагична одисеја за изналажењем нових божанстава, светилишта и ритуала.² Зато су заиста у праву ови они који тврде да је човек по својој природи религиозно биће,³ јер многе појаве у савременој историји сведоче да је модерна култура створила, обновила „пантеон“ нових божанстава без обзира што тежи да се ослободи класичних религија. На те посветовњачене облике религиозности, на религиозни карактер саме секуларизације, данас указују многи мислиоци: социолози, психолози, филозофи, богослови и то свакако с разлогом.

¹ Види: Прот. Иоан Мајандорф, *Православије в современном мире*, Њујорк, 1981. г. стр. 174. и Др Анте Кусић, *Савремена мисао изазов вјери*, Дувно, 1982. г. стр. 7.

² Мајандорф, ц. д. стр. 176.

³ „Заиста нема културе у прошлости, а изгледа да је неће бити ни у будућности, без религије“, каже Е. Фром (*Сабрана дела*, том 5, Загреб 1984. г. стр. 291).

Секуларизам као религија

Секуларизам који се крије под маском хуманизма и тзв. научног погледа на свет, овакако је једна универзална религија данашњице. Ту религију је о. Јустин Поповић, кад се год освртао на западну културу, назвао попут Достојевског „религијом човекобога”. Секуларизам има своју етику, своје вредности, своју есхатологију, своје апостоле, света места, ритуале, своју мистику и наравно милионе и милионе својих верника. Он има своју мисију (хуманистичку), „харитативну” делатност, свој критериј који више није Истина него *помоћ*. Секуларизам проповеда скоро све оно што проповедају религије: братство, једнакост, равноправност, љубав, правду, самопожртвовање итд. Проповеда све сем Богочовека Христа јер му је Он највећи непријатељ. Понекад се чак и поклапају циљеви религије и секуларизма. За остваривање својих циљева секуларизам има и своју методологију а то је наука, која се често, поготову када је реч о научној критици религије, и сама претвара у нову религију. „Непиграњем Бога, она често заузима његов престо”, каже наш познати социолог Ђуро Шушњић.⁴ Он није усамљен у таквом мишљењу. Опиот Конт, оснивач модерне социологије, је сматрао да сама наука није довољна да спасе човечанство већ да је неопходно створити нову религију науке која би заменила „стару веру”. Инспирисан идејама Француске револуције он је створио једну хуманистичку религију, у којој је човек уместо Бога постао предмет највишег поштовања и слављења. Уколико се анализира темељно мисао Лудвига Фојербаха, тог најватренијег апостола секуларизма, видеће се да је он ова божанска својства прено на човека.

Секуларизам има и своју веру — веру у прогрес, у „социјално чудо”, у будуће царство земаљско. Та вера се у суштини не разликује од религиозног месијанског оптимизма. Вера у прогрес је и утемељена на Пелагијевој религиозној есхатологији, па и на римокатоличком учењу о „неодољивој благодати”.

Историја као божанство

Разсваплоћењем Бога Логоса и Његовим протеривањем са ове планете, секуларизам је морао створити ново божанство. То ново божанство је *Историја*,⁵ често и Природа. Модерни човек је њу дивинизирао, приписао јој сва божанска својства. Она је за човека постала надприродна сила која је моћнија од њега. Његова судбина је у њеним рукама и пред њом цело човечанство треба да положи рачуне.

⁴ Ђуро Шушњић, 95 теза о односу религије и науке, час. „Култура” 65—67 Београд, 1984. г. стр. 263.

⁴ Слично Шушњићу говори и Мирче Елијаде кад каже: „Ово одушевљено поверење у науку, научно образовање и индустрију указује на једну врсту месијанског оптимизма: човек ће на крају бити слободан, срећан и моћан” (М. Елијаде, Трагање за „коријенима религије”, „Култура” бр. 65—67, Београд, 1984. стр. 283).

⁵ „Овај радикално обесвећени свет је свет Историје. Као историјско биће човек је убио Бога а после овог убиства — овог „богоубиства” — он је принуђен да искључиво живи у историји”, каже М. Елијаде (М. Елијаде, Трагање за коријенима религије” стр. 292).

Идеју о божанској свемоћи Историје налазимо код француских просветитеља: Кондросеа, Сен-Симона и Конта, затим код немачких идеалиста: Фихтеа, Шелинга и Хегела, потом код Маркса који јој приписује и творачку моћ („Историја ствара човека“). Своја зверства Стаљин је правдао „историјском нужношћу“. Циљеви Историје код Хегела (остварење царства Божијег у Историји), Фихтеа (долазак духовног златног века), Маркса (остваривање комунистичког друштва) и савремене идеје о крају Историје, умногоме подсећају на месијанске религиозне идеје. Колико је Историји приписивана чудотворна моћ, па чак њој као науци, најбоље сведочи појава тзв. историцизма и историзма у прошлом веку. „Историјским изворима“ били су опседнути многи научници, па и римокатолички и протестански теолози. Код њих је и данас актуелнији историјски модел Христа него еклисиолошка свест о живој, стално присутној Богочовечанској личности Сина Божијег, Спаситеља света. Пољски филозоф Лешек Колаковски, осврћући се на ову појаву с правом каже: „Историја и прогрес засели су на трон насилно збаченог Јахвеа и заменили га у свим главним пословима“.⁶ Ова појава је можда за западне теологе имала и позитивно значење, јер је то била тежња да се пронађе и разоткрије аутентични лик Христа, аутентично Јеванђеље, што је на Западу било замагљено и скривено. Но трагедија је била у томе што је ту историјска свест потпуно потиснула еклисиолошку и христолошку, или боље речено она се издвојила од њих. И уместо да пронађе историјску живу Богочовечанску Личност Сина Божијег, пронашао се Матејев, Марков, Лукин и Јованов модел Христа. Пронашла се у суштини само једна идеја Христа коју треба следовати. То је и највећа опасност за богословље. За Православно самосазнање, за библијски опит вере, нема Христа изван Цркве, нити пак Цркве и спасења изван Христа. Ако се богословље издвоји од Цркве онда се оно претвара у један систем рационалних појмова у једну жалову доктрину попут многих осталих.

Божанство звано Држава

У новије време још једна појава постаје својеврсни облик обожавања. То је модерна, секуларизиована и од Цркве одвојена Држава, која на себе преузима све функције Цркве и религије, нарочито у тзв. тоталитаристичким системима. Ту се њен монопол осећа у свим областима живота. Она покушава да својом идеологијом, законима и прописима задовољи све насушне потребе људског бића. Зато она ствара нови морал, нове дужности, нове вредности, нове вође, нову организацију, нове ритуале и празнике, нове свете предмете. Такву обоготворену Државу човек почиње да сматра идеалом, надприродном силом која стоји изван њега и од које очекује задовољење свих својих егзистенцијалних потреба. Њој човек постаје безгранично одан. Интереси политичке странке и Државе постају једини интереси за њега. Он је спреман да своју личност жртвује идеалу „моја домовина каква била да била“. Тако се, рецимо, једино могу објаснити фашизам и стаљинизам. Ђуро Шушњић прави једну интересантну хијерар-

⁶ Л. Колаковски, *Филозофски есеји*, Нолит, Београд, 1964, стр. 28.

хију вредности модерне Државе. На врху те лествице налази се божанство у личности вође. Највеће добро постаје организација, највећа вредност партија, најузвишенији морал обожавање статуса кво. Највећа лепота јесте величање моћних, најпреча дужност јесте послушност, највеће право јесте бити репут партије, највећи интерес јесте класни интрес, највећу слободу чини утопљеност у организацију.⁷

Држава захтева апсолутну послушност и покорност. Сваки који се њој не покоравачини смртни грех за који следи казна. Човек мора да верује и исповеда њену идеологију јер је она једина истинита и спасоносна за њега. Ту идеологију мора и да проповеда, у колико то не чини постаје непријатељ Државе. Тоталитарна Држава се труди да човеку обезбеди свете књиге и свете предмете. Потом света места у која се иде на поклоњење и хаџилук. Ту су још и „иконе“, дани славења, празници и одређени ритуали. Сваки владар и свако царство сматрају да они од Бога потичу и да су овенчани божанским ореолом. То су чак сматрали и хришћански владари (Јустинијан и Карло Велики) с том разликом што су они ипак штитили интересе вере и што им Црква није никада признала апсолутну власт по питањима вере и морала. Православна Црква никада није зависила од оплошњег ауторитета. Чак су Укази не само Царева већ и Патријарха па и Саборске одлуке подлегале „рецепцији“ црквеног тела, све јерархије и народа.

Са хипостазирањем Државе иде и тзв. *религиозни етноцентризам*, где се обожава не само становништво него и тло земље на ком се живи. То је карактеристично за скоро све народе без изузетка. Јапанци, рецимо, и данас верују да су њихових седам отока деца бога Изанаги и мајке Изанамии. Код неких народа се обожавају и Устави земље.

Нација као ново божанство

Од почетка 19. века па на овамо још једна појава почиње да се разматра као самоциљ и да јој се приписују нека метаисторијска својства. Реч је о *нацији* и *традицији*. Додуше, сваки народ кроз историју је себе сматрао изабраним народом, тако да то и није нова појава. Међутим, треба истаћи да се мора разликовати библијски појам национализма од модерног секуларизованог национализма. У Православном самосазнању нација није ништа друго до народна личност и Црква. Зато је сваки народ дужан да спреми остваривању своје пуноће личности, тј. дужан је да постане Црква. Зато је Црква од овог почетка, приликом сусрета са новим народима и нацијама, настојала да их „оцрквени“ и приведе Христу. Она је чак и стварала нације и омогућавала им да на свој непоновљиви начин учествују и заједничаре у тајни Царства небеског, у благодатним даровима Цркве Христове. С тога није тешко препознати многе националне „прираслине“ у Православној Цркви које су християнизиране и преображене. То је посебно изражено код нашег народа. Величина Српског народа огледа се баш у том његовом благодатно-подвижничком стваралаштву и не-

⁷ Види: Ђ. Шушњић, *Отпори критичком мишљењу*, Вук Караџић, Београд, 1971. г. стр. 134.

прекидном напору да превазиђе паганизам и себе доживи као личност, као Цркву и заједницу са живим Богом. На том мукотрпном путу било је и падова али и неке чудесне снаге и воље за новим подвигом. Свака генерација је „зидала“, никад рушила и паразитирала на постојећем. Свака је хтела да доживи себе као Цркву. Отуда је историја Српског народа истовремено историја Цркве.

У новијој историји, услед трагичних околности, дошло је до тога да се национални интереси издижу изнад интереса саме Цркве. И уместо да се нација све више оцрквењује и охристовљује, почела је Црква да се све више национализује и да служи световним националним интересима који се схватају као самоциљ. Тако је створен национални морал, националне вредности, национална уметност, национална божанства, националне вође, ритуали, празници, симболи, традиција. И то за модерног човека постаје највећа вредност. Вредности нације постају његово „Вјерују“. Православна Црква нарочито после распада Отоманске империје изгледа није успела да се одупре том искушењу. То је довело до индетификације Цркве и нације, до сужавања историјског хоризонта Цркве и уопште Православног самосазнања. Корени савременог религиозног национализма, по речима једног православног теолога, налазе се у суштини „византинизма“,⁸ Рим је више обожавао власт него нацију.⁹ Модерни национализам је довео до тога да код нас слава постане важнија од литургије. Тај национализам је проузроковао да се поједине Православне Цркве нађу у међусобном непријатељском односу, довео је до тога да проблем „аутокефалије“ буде много важнији од проблема „саборности“. Подчињеност Цркве секуларизованом национализму, враћа Њу под власт следе племенске стихије и сакати њен онтолошко-историјски смисао тим хаосом родовског живота. Када се нација издвоји из Цркве, када престаје са подвигом да себе доживи као личност и заједницу са Христом, тада она губи свој индетитет и показује симптоме „болести на смрт“ и наговештава крај на историјској позорници. То се емпиријски може доказати на примерима многих нација и народа, који су, издвојивши се од Цркве, постали безлична маса без свог идентитета. Црква не може сачувати једну нацију тиме што ће јој се подчињавати и што ће штити секуларизоване националне интересе, већ једино непрекидним напором да ту нацију приводи себи и Христу. То је једини пут очувања истинског националног индетитета.

Религија марксизма

Марксизам, који представља врхунац „последњу реч“ (Хајдегер) европске метафизичке субјективизма, такође заслужује да се разматра као један специфично религиозни феномен. У њему се називу многе религиозне идеје које су вешто замаскиране најрадикалнијом секу-

⁸ О овоме опширније се може видети код: Мајендорфа и цитираном делу: А. Шмеман, *У трагању за коријењем америчке буре*, Теолошки погледи, бр. 4, 1974. стр. 248; А. Шмеман, *Историјски пут православља* (на руском) Имка — Прес, Париз, 1985. г. стр. 323.; А. Клепинињ, *Мисли о религиозном смислу национализма*, час „Пут“ бр. 6 1927. стр. 71—80.; Н. Дуганџија, *Световна религија*, Београд, 1980. стр. 225—263.

⁹ Види: А. Шмеман, *Историјски пут Православља*, стр. 323.

ларизацијом. Из марксистичког литералног и практичног опуса стално избија, не толико теоријски атеизам колико једна сатанска можња према Богу и свему божанском. И колико год је он тежио да се еманципује од религије и сам се претворио у једну нову религију данашњице. На ту димензију марксизма досад су многи указивали: Николај Берњајев, Сергије Булгаков, Бертранд Расел, Ерих Фром и други. Западни марксисте, као и К. Г. Јунг, Мирче Елијаде, Достојевски и други. Једни марксистичку религију називају „религијом ума“ или „хуманистичком религијом“ (Е. Фром), други „религијом човекобога“ или „неоримокатолицизмом“ (Булгаков и Достојевски) и трфеи у њој виде нову јеврејску религију и традицију (Расел и Берњајев).

Поједини социолози, особито социолози религије, упоређујући вредности марксизма и вредности католицизма, праксу једних и других, дошли су до закључка да је католицизам прототип марксизма, а комунизам ништа друго до „нови католицизам (Чарлс Глок и Ронди Старк). Поводом тога социолог религије Глен Вернон каже: „Ако мислите о било ком елементу који је карактеристичан за хришћанску Цркву — надахнутим откровитељима, унутрашњој догми, ескомуникацијама, мученицима, хапиолозима, демонолозима; хијерархија, посвећено свештештво, мисионари, посвећена заклетава, посвећени олтари и иконе, ослањање на апокалиптичку будућност као компензација за страшну сутрашњицу — и то све упоредити са комунизмом седамдесетих година послије смрти Карла Маркса, видјећете сличности“.¹¹

Мислиоци, који у марксизму виде хуманистичку религију, која по њима стоји насупрот ауторитарним религијама, сматрају да он проповеда све што и друге религије: љубав, браство, једнакост, правду, самопожртвовање, практичну делатност и светлу будућност.¹² Тумачећи значење мита за савремену културу Јунг истиче, да и комунистички свет има један велики мит — сан о златном добу или Рају.¹³ Историчар религије Мирче Елијаде доводећи у везу комунизам и нацизам мисли да су њихови многи есхатолошки елементи веома слични есхатолошким схватањима религија.¹⁴

Група теоретичара која марксизам види као преобликовану јеврејску религију, обично то образлажу Марксовим јеврејским пореклом, а ту су присутни и неки други моменти, нарочито психолошки код Берњајева. Раслово и Берњајево поређење марксизма и јеврејства је интересантно иако можда није адекватно, зато ћемо га и навести. Према њиховом схватању, старозаветног Јахвеа замењује Марксов дијалектички материјализам, обећани месија постаје сам Маркс, Изабрани народ чини пролетеријат, Цркву замењује комунистичка партија; долазак царства небеског у марксизму представља револуција, пакао кажњавање капиталиста и миленијум комунистичка заједница.¹⁵

¹⁰ Упореди: Ј. Мајендорф, ц. д. стр. 226—229.

¹¹ Г. Вернон, *Социологија религије*, стр. 69 цитирано по Н. Дуганција *Световна религија* стр. 268.

¹² Види: Е. Фром, *Здраво друштво*, Рад, Београд, 1964. г. стр. 226.

¹³ Уп. К. Г. Јунг, *Човек и његови симболи*, Загреб, 1975. стр. 85.

¹⁴ Уп. М. Елијаде, *Мит и збиља*, Загреб, 1970. стр. 68.

¹⁵ Уп. Б. Расел, *Историја Западне цивилизације*, Београд, 1967. стр. 358 и Н. Берњајев, *Истина и лаж комунизма (Прилог разумијевању религије комунизма)*, Загреб, 1934. стр. 42—46.

Слично свим религијама, марксизам се никако не задовољава тиме да рецимо само буде једна посебна област социјалне политике, економска, филозофска, идеолошка или политичка теорија, већ он претендује на то да буде свеобухватни став према животу, да реши све егзистенцијалне дилеме људског бића и да свему да смисао. Он има своје догме, свој догматски морал, своје катихизисе, свој култ. Зато захтева целог човека. Маркоов пролетеријат и савршено социјалистичко друштво су по речима Берђајева „тајанствене ствари“ које постају предмет вере. Његово разликовање пролетаријата и буржоазије Берђајеву личи на манихејски принцип разликовања добра и зла. Социјалистичка Држава се битно разликује од осталих секуларних држава. Она није секуларизирана већ „сакрализована“ и потпуно личи на теократију. Њу Берђајев назива „сатанократијом“, истичући да она на себе преузима ова испуњења што припадају Цркви.¹⁶ Маркс је „пролетеријатом“, који је слободан од прежа и експлоатације, заменио Изабрани народ — „свети народ“. Он је њему дао посебну душу и револуционарну мисију, само што та изабраност више не зависи од унутрашњег самоопредељења, као неопходног услова преображаја, но од спољашњег факта припадности пролетеријату. Оно што је за религију прех и зло то су у марксизму капиталисти и пролетеријат од њих човечанство треба да ослободи. То ослобођење више не чини Месија већ „безлични закони“ — закон развитка производних снага, који праве „скок из царства нужности у царство слободе“. Кроз Револуцију ће, доћи до спасаења или самоспасаења човека и маса путем социјалних преврата. Тада ће наступи економски а не духовни преображај. Маркоова есхатологија, његова вера у будући век, састоји се у очекивању новог неба и нове земље где ће се живети по правди, а све је то нераздвојиви део религиозних вровања, истиче Сергије Булгаков.¹⁷

Истицање братства и јединства у комунистичком друштву, по Берђајеву, није ништа друго до покушај стварања „лажне саборности“. Иза религије комунизма, која је негација личности, бесмртности као и божанског поретка света, стоји, како каже Булгаков, „лажна Црква“, која је утемељена на оном Ничеовском принципу „извртања свих вредности“. Та нова црква постаје партија која чува и тумачи идеје свога месије и она одлучује у свим областима живота. Изван ње нема друге истине. То не само да је лажна црква већ ново идолопоклонство и „ново суђеверје наше епохе“, вели Булгаков.¹⁸

Можда су ове аналогии смеле и претеране, али у сваком случају марксизам, посебно његове догматске струје, има религиозни карактер. Он је том оптимистичком религиозном мистиком управо постао најпривлачнија идеологија скоро цео последњи век, и то посебно на Истоку, где му није завичај, а који је више од Запада наклоњен религиозности. Марксизам је данас у „кризи“, он доживљава чудновате метаморфозе. Чак и у земљама „реалног социјализма“ он показује знаке „склеротичности“. Зато није ни мало случајно што неки марксисти све

¹⁶ Н. Берђајев, *Филозофија неравенства*, стр. 174. цитирано по М. Марковић, *Марксизам (у теорији и пракси по руским мислиоцима)* Берминган, 1977. г. стр. 63.

¹⁷ Уп. Сергије Булгаков, *Два града*, т. II стр. 40. цитирано по М. Марковић, *Марксизам*, стр. 77.

¹⁸ С. Булгаков, *Два града*, том. II стр. 42, цитирано по М. Марковић, *Марксизам*, стр. 77.

више истичу потребу да се марксизам споји са религијом јер без ње нема моралности која је неопходна свакој политици па и марксистичкој. Без ње она постаје, како они кажу, „бизнис“.¹⁹

Оно што ваља имати на уму је чињеница, да је марксизам, ма колико религиозно обојен, директно уперен против Православља и Богочовека Христа. Тај посебни антагонизам, који није тако изражен, чак ни према римокатолицизму и протестантизму, а да не говорим о осталим религијама, приустан је и код класика марксизма.²⁰ Поједини Православни народи су крвљу платили тај антагонизам. Но, можда је та крв постала семе за нове хришћане у Православним земљама. Он је на неки начин индикативан, поучан за Православне, посебно марксистичка теорија праксе, која је и код хришћана критеријум, и ако код неких заборављен. Наравно, овде је реч о богочовечанској пракси а не искључиво људској.

Психоанализа као религиозни покрет

Поред марксизма, психоанализа је свакако најпривлачнија појава овога века. И она, попут њега, има у себи религиозни дух. Но, не само да има религиозни дух, већ се она показује као „надоместак“ религије. Она је у неку руку радикални протестантизам. Фројд се никада није задовољавао да она буде само једна метода лечења. Напротив, он је спрамно желео да она постане свеобухватни поглед на свет. Његов сан из младости био је да се индетификује са Мојсијем и да и он поведе човечанство у „обећану земљу“, да попут Ханибала и Наполеона освоји „вечни Рим“ (читај: цео свет). У психоанализи као и у религији постоји нека сила која условљава човека. Код религија је то Бог, код Фројда „нагон“, код Јунга „несвесно“. Та сила апсолутно детерминира људску egzистенцију. Оно што је у религијама прех то је код Фројда појам кривице који игра исту улогу у животу као и прех код религиозних људи. Ње човечанство треба да се ослободи а зато је потребан нови Месија. Тај Месија за Фројда више није божанско биће већ је то људски разум. Он ће контролисањем страсти да ослободи човечанство. Ослободиће га кривице за прво оцеубиство (Богоубиство) и одвешће га у царство изобиља и среће.

Да психоанализа личи на месијански религиозни покрет сведоче чињенице: да је имала вођу са безграничним овлашћењем (Фројда), организацију која је чувала чистоту његовог учења и интервенисала у случају појава јереси. Она је имала исто тако и своју догму, своје „Вјерују“ од којег се ни за јоту није смело одступити. То је вера у постојање несвесног, вера у постојање либида, вера у сексуалну етиологију неуроза, вера у механизам потискивања. Затим неограничена вера чланова друштва да проповедају такво учење које ће изменити свет. Фројд се према неистомисљеницима односио исто онако као што се Црква односила према јеретцима. Посматрана чак и као ме-

¹⁹ О томе опширније: Рудолф Сиберт, *Нова димензија религије у марксизму на Западу*, час. *Nova et vetera*, Сарајево, 1983. св. 1—2 стр. 61—91.

²⁰ О томе опширније: Тома Вереш, *Филозофско-теолошки дијалог са Марксом*, Загреб, 1981. г. стр. 227—252.

тода лечења, психоанализа, преузима на себе улогу Цркве а психотерапеут улогу свештеника и почињу да лече душу. Само да напоменем да је један од највећих новијих следбеника психоанализе, Ерих Фром, на много места истицао, тумачећи Фројда и Јунга, како су њихова учења у основи „религиозна учења”.²¹ Психоанализа је „нова световна религија . . . која ће водити човечанство”.²² Да је то била религија и то лажна религија, потврђују и речи самога Фројда које је он по сведочанству француског психоаналитичара Лафронга изрекао пред смрт: „Знате ли да сам ја демон? Целог живота сам играо улогу демона да би други могли да граде највећу од катедрала из материјала који сам ја донео”. То значи други су градили Цркву на Откровењу и разуму а ја ћу да је градим на нагонима. И не само њу већ и целокупну културу.

Остали облици секуларизоване религиозности

Својеврсна божанства у савременој култури постају новац и стандард. То више нису средства помоћу којих би човек задовољавао неке своје животне потребе, већ они постају идеал, оличење моћи. Помоћу њих човек може да задовољни све своје потребе, па чак и да му се грех опрости . . . Од новца и стандарда је створен култ којем разциркљени човек овога века служи целим својим бићем. У њима он налази једини смисао свога живота. Тако савремена култура ствара нови фетишизам и ново идолопоклонство.

Поред ових култова ту су још: култ технике, култ науке, култ чистоте („религија чистоте” о којој Фром посебно говори у својим делима), култ силе, култ успјеха, култ закона тржишта. Све су то појаве којим данашњи човек служи и које обожава и то са таквим ентузијазмом да би му позавидели и најфанатичнији верници. Политичке или националне вође, звезде са филмског и Тв-екрана, музичке и спортске звезде, све више постају обоготворене личности. Оне су често „свете краве” једног доба које је остало без светих предмета и обреда.

Поједине тајне организације овога света, као нпр. Масони, носе карактер религиозних организација. Оне имају искристалисано учење, хијерархију, своју мисију, своју есхатологију, свој ритуал и мистику. То њихово инсистирање на мистици и ритуалима најбоље изражава трагедију секуларизма и оно за чим модерни човек највише вапије. То је вапај за богослужењем. Тако да ти ритуали нису ништа друго до покушај за компензацијом богослужења.

У секуларизовану религиозност спадају у тзв. индивидуалистичке вере, које су веома модерне на Западу и имају све већи утицај на западно хришћанство и његову теологију. Суштина тог индивидуализма је у њиховој вери да се човек сам спасава и општи са Богом. Да поменем само неке представнике тог индивидуализма: протестантизам у свим варијантима, егзистенцијалистичка вера Кјеркегора, философска вера Јасперса, логосна (вера у смисао) вера Виктора Франкла, персо-

²¹ Е. Фром, *Психоанализа и култура*, Сабрана дела, т. 5, Загреб, 1984. г. стр. 287.

²² Е. Фром, *Мисија Сигмунда Фројда*, Графос, Београд, 1978. стр. 76.

нално-дијалогска вера Мартина Бубера итд. Тај религиозни персонализам који је повезан са пијетизмом и западном мистиком, као такав увек је био стран православној Истоци где је исто тако вера лични опит, али истовремено и саборни и заједнички. Свети Оци су увек истицали да изван Христа и Цркве нема спасења. За Светог Симеона Новог Богослова такав персонализам је јерес јер је дубоко уверен да је лични опит богоопштења немогућ.

Поред индивидуалистичких вера, у секуларизовану религиозност спадају: деизам, пантеизам, панентеизам, научна религија, теологија револуције, теологија мртвог Бога. Нажалост овакви облици се манифестују на разне начине и у хришћанском свету па и Православљу. Таква религиозност је само привид и она је у најбољем случају идеолошког карактера без ствараног утицаја на свет и живот. Стога није ни мало случајно што је Плеханов деизам назвао „небеским парламентаризмом“. Таква религија је опаснија чак и од атеизма јер је она практична негација Бога.

Секуларизација хришћанства

На почетку смо већ истакли да се модерна секуларизација формирала на тлу хришћанске Европе, да је она плод једног извитопереног Хришћанства и да се често манифестује као псеудо-хришћанска појава. До сада смо указали на религиозни карактер неких чисто световних идеологија и институција. Сада ћемо се мало окренути на све израженије тенденције Хришћанства да се секуларизује.

Ако је секуларизација процес раздрокљења, разоваплоћења Бога Логоса, ако она тежи да се све вредности па и сама Истина утемеље на човеку; ако она намеће двоструки живот и нуди један технолошко-материјализовани стил живота, а ја верујем да је она у суштини то, онда та појава у последњих неколико векова потреса и Православну Цркву, а о Римокатолицизму, Протестантизму и другим хришћанским конфесијама и да не говорим.

Почевши од шестог века, а можда и пре, у тада јединственој Цркви, јасно су се ипак назирале две тенденције. Западна Црква је била више умерена „вани“, на свет, док је Источна била више окренута „себи“. На једној страни видимо жељу за подчињавањем света, а на другој жељу за његовим преображајем. Црква на Западу је хтела да подчини свет и увек је испољавала експанзионистичке тенденције и „вољу за моћ“. Сходно том циљу, она се некад више некад мање трудила да се прилагоди свету. Та тежња, иако је она неопходна, јер је Црква заинтересована за судбину света, показала се као највећи историјски промашај Цркве на Западу. У тој претераној бризи за свет, она је заборавила да Црква није ипак од овога света. Заборавила је на фундаметалну противречност између себе и света. Тако је она временом све више престајала да говори својим језиком, све више је постајала институција. Све више је тајну вере и хришћанског живота сводила на његову социо-историјску димензију, тако се претварајући у један моћни институционализован религиозни систем чија доктрина ипак остаје само теоријска формулација без већег утицаја на живот.

У Римокатоличкој Цркви данас су све израженија либералистичка струјања, посебно у овом пост-концилском периоду. Она данас чини много напора да се прилагоди светским збивањима да увек буде у „локу“ са свим. А то све у жељи да остане моћна као организација и да ту моћ репрезентује на историјској религиозној а и политичкој позорници. Отуда се она све више залаже за један још антички идеал — идеал „хармоније“ који је у суштини највећи идеал секуларизма. Она данас прихвата дијалог са свим организацијама света и са свим идеологијама, а све у циљу очувања постојеће моћи и обожавања статуса кво. Типичан пример тога могу да послуже већ помињана струјања као што су „теологија револуције“ и „теологија мртвог Бога“ које данас све више хватају маха у Јужној Америци а и у Европи.

Протестантски су се најжалост још више отуђили од Бића Цркве, они су Њу као организацију и напустили и утонули у воде индивидуализма, где је идеал лично спасење и „душебрижништво“. А, често се може ставити знак једнакости између таквог душебрижништва и душебрижништва секуларизованих хуманитарних установа.

Православна Црква, за разлику од Римокатоличке, није подлегла искушењу света. Она је можда, некад је то и привидно, подлегала једном другом искушењу — искушењу бекства од света. То бекство је на Истоку двојаког карактера. Некада у њему видимо начин прилагођавања свету и времену. То је тзв. псеудо-аскетизам који нема никакве везе са оним бекством светитља и монаштва, чије се бекство из света и Историје, истовремено показује као нови пут за живот света и стварање Историје. Тај подвиг „бекства“ састојао се у самоодрицању и у победи на тамним властима света. То је изазов природном поретку стихија света, мукотрпно и стваралачко превазилажење људских ограничености и активна борба са злом. Такво бекство је била методика Православне Цркве за преображај света и његово привођење Христу.

Ипак, у новијој историји, и Православна Црква се сусрела и то неминовно са великим изазовом једног потпуно раздрковљеног — секуларизованог света. Пер тим изазовом, посебно у последња два века, није се увек најбоље сналазила. Није успела да очува свој етос, али, и да истовремено да одговоре на нове проблеме и изазове. Зато њена новија историја сведочи да је и Њу попресао дух секуларизма и да је заплуснуо талас псеудоцрквености. То се посебно огледа у тзв. научној интерпретацији богословља, смерној и срушеној покорности вањском ауторитету, затворености у националне оквири и у прихватању двоструког морала и живота: световног и религиозног. Тако да Православни свет, а и ми на овом тлу, имамо данас умногоне једно паралеловано Хришћанство и рацрквењено-повсеговњачени начин живота. А тај начин живота, који нуди савремена западна култура, који ми прихватамо, доста је потамнио, не и уништио, сам смисао Цркве и Њен светогајински и литургијски стил живота — „посни стил“ (Шмеман). Зато је нама потребно много духовног напора да уложимо да би смо открили шта је у нашем богословљу и практичном животу Цркве заиста јеванђелско, светоотачко, светопредањско и црквено, а шта су прираслине људске логике, људског предања и традиције. У вери нашег народа видимо и византијску побожност али исто тако и западни формализам и равнодушност као и остатке паганизма. Трагедија је можда овог поднебља што је било на вјетрометини два пот-

пуно различита начина схватања света и два начина живота, и што је услед несрећних историјских околности ту, на њему, дошло до компромисног јединства, до неке чудновате симбиозе, која се догађа у последња два века. То је условило да ми данас имамо полу-хришћане, полу-Цркву, полу-Христа, полу-Истину и дроструки живот: световни и религиозни. Наша православност се често огледа у интелектуалној, идеолошкој и чисто сентименталној наклоности, док Истине, Догмати Православља за многе остају само теоријске формулације без „крви и меса“, сасвим одоечене од свакодневног живота. Наш се практични живот одвија по неким стихијским природним ритмовима а не по литургијском. Потамњена је наша свест о богослужбеном времену и начину живота; потамњена је свест о Цркви као живом богочовечанском организму, као живој заједници Бога и човека и ове твари. Ми у њој данас првенствено видимо организацију, „требоисполнителницу“ и храм као најприкладније место где можемо да задоволимо неке религиозне потребе. Зато се наше данашње богослужење своди на одређену комеморацију, на „сећање“. И отуда све већи захтеви да се оно скрати, јер за то савремени човек нема времена. На други смисао богослужења, не указује нам ни чињеница, да Православна Црква управо својим богослужењем, највише привлачи западне хришћане и западног човека. То није само његова тежња за мистиком и ритуализмом, јер и он то има, већ за тим начином живота, који је он потпуно изгубио.

Наше васпитање, образовање и катихетика настава по богословским школама више је интелектуалног него литургијског карактера чији је првасходни циљ изображење, образовање, уобличавање и образовање Христовог лика и обличја у нама (гал. 4, 19). Колико не разумемо смисао литургије показује пракса да многи вероку наставу одржавају баш за време литургије у некој црквеној просторији, и да се она своди на једну од седам светих тајни коју верник преба да прими једном годишње.

Наше новије богословље има, како би то рекли Св. Оци, „ексотерични“ („ванкућни“) карактер. А то се најбоље огледа у Доситејевој натуралистичкој теологији и Његошевој теологији „по звездама“, које су имале великог утицаја на нашу новију теолошку мисао. Богословље Православне Цркве увек је имало христолошки и пневнолошки карактер. Сазнати (знати) значило је исто што и бити. Догмати Цркве су били у животу и Њен живот у њима. Богословствовати је значило што и живети. Такво је било богословље Св. Саве, наше средњовековно богословље, богословље Владике Николаја и О. Јустина Поповића. Међутим преко Досијета, преко руских схоластичких учбеника Теофана Прокоповича и Петра Могиле ми смо попримили једно богословље са антропоцентрично-космоцентричним карактером и утемељењем, где је тајна бића Божијег, тајна твари и човека покушала да се сведе и изрази категоријама људске логике и објасни на основу природе. Тако је хришћански опит вере сведен на формално-логичке дефиниције, на појмове и апстракције које су потпуно удаљене од хришћанског живота. То богословље је постало ствар „професионалаца“, попримајући аристократски карактер. Та форма, тај метод богословствовања престао је да буде истинска „епископална“ суштине Цркве и

Њеног живота. Зато није нимало чудно што ми данас свете тајне Цркве схватамо и сводимо на број и форму, што их тако вршимо и примамо. Ово је све условило да наша Црква, а и друге Православне Цркве, прихвате двоструки живот: теоријски и практични, световни и религиозни и „технолошки“ начин живљења. Црква је почела све више да личи на световне организације и хуманитарне установе и да „подражава“ променаљивим идеологијама овога света. Изгубљено је осјећање независности хришћанске свести од идеологија света. Уместо да Црква приводи свет Христу и да га Њим уобличава, она се све више саображава са светом. Православна Црква данас не напушта своје „Вјерују“, обичаје и традиције, али зато ставља себе у службу свету и прихвата много онога што свет нуди. Наш народ више не разуме језик Цркве јер је она престала да говори својим језиком тајни и симбола. Она сада много више говори, како каже један правослазни теолог, „левицарским“ и „десницарским“ речником разних идеологија света. Она своју мисију све више своди на интелектуалне и социо-етичке категорије и њихово функционално значење... Проповеди које се данас слушају у великим размерама попале су под власт „практичности“ западног пијетизма и не разликују се у суштини, често ни у изразу, од уобичајеног моралисања на пољу друштвене конвенционалности. Уметност Цркве престала је да изражава сам етос и суштину Цркве и више служи као декорација за покривање празног простора и за украс. Икону је заменила слика са религиозним мотивима а оне никада не могу да буду исто. У архитектури се не разликује опромна разлика између бетонске конструкције и византијске грађевине. Мало се увиђа и провалија која зјапи између украсних електричних кандила с једне стране, и уља и свеће с друге. Данас се све више трудимо да храм опремимо за звучницима, микрофонима, блештећим светлима. Све већи су захтеви да се богослужење снимим. Једноставно се трудимо да сав етос Цркве материјализујемо и технологујемо, не видећи опасност која вреба, а то је, да тиме, скривамо суштинску тајну Цркве, која се не исцрпљује техничко појмовним средствима и методама.

Црквена управа се све више бирократизује и почиње да личи на световна „министарства“. Црквена штампа почиње да подражава световну, и у њој можемо прочитати и видети разне огласе, брачне понуне, спортске вести, рекламе, упутства за спремање „деликатес посних јела“ итд. Такође прихватамо разне друштвене стандарде: кола, летовања, зимовања, модне крикове, ентеријер. Није редак случај, то бар изгледа практично, да се свештенство првенствено схвата као професија и позив а не као призив и најприроднији начин живота. Уочљиво је да се ауторитет све више претвара у власт и властодрштво. Љубав се замењује љубазношћу, сентиментализмом и екуменизмом.

Колико су и Православни прихватили секуларизам сведочи и појава разних Удружења која су данас модерна у свету. Она само сведоче да се губи свест о благодатној саборности Цркве и да се она појављује као „надометак“ за њу. Уочљива је тежња за стварањем неког црквеног „центра“ који би дириговао и одређивао Њен живот и учење. Зар Светски савет Цркава не подсећа на „Лигу народа“? Он све више, попут других идеологија и организација, на својим скупштинама почиње да изобличава капитализам и да се залаже за социјали-

зам, све више расправља о разоружању и о социјалном преображају Земаља у развоју.

Сви ови примери, а има их још много, уколико су они срећно одабрани да одсликају секуларизованост Православља, нису саме по себи неке зле појаве. Али они условљавају диоктанцирање од Бића Цркве и издвајање од ње. Они у најмањем случају укидају предуслове потребне за доживљавање православног етоса, Његових Истина и живота. Оне укидају „дрвенство личног односа и општења, личне употребе света“, како је на једном месту рекао православни теолог Јанарас. И тако минимализира Хришћанство и Његов живот, минимализира присуство Христа у животу и Историји.

Да не би испало све црно, морам да поменем чињеницу да је код нас, а и код других Православних народа изражен један религиозни прелаз који се огледа и у богословљу и практичном животу Цркве и то може да радује и да буде подстрек да се у томе истраје.

То није никаква реформација већ подвиг да се што више разоткрије адекватни етос Православног богословља. То је покушај што веће трансформације богославља у живот и напор да Црква, не губећи своју суштину, да да одговоре на савремене проблеме човечанства. Тај пут, који је био вековни пут Цркве, показује се све више плодноснијим и спасоноснијим јер је приметно да се све већи број младих и интелигенције окреће Цркви.

Секуларизована религиозност, о којој је досад било речи, у било ком облику је у бити не теоријска већ практична негација Бога. Секуларизовано веровати значи живети у свету као да нема Бога. Та религиозност се увек претвара, како би то рекао Св. Максим Исповедник, у „себељубље“, „светољубље“ а не у „богољубље“. Она је увек издвајање, подвојеност, попуштање пред нашим слабостима и њихово претварање у нове вредности. Таква религиозност показује нашу слабост и немоћ да прихватимо подвиг, Крст, Божји призив и наш одзив кроз веру и љубав и благодатно-подвижнички живот према Њему и са Њим. Можда није претерано ако кажем да се секуларизована вера и теологија претвара у „теологију демона“ о којој говори Св. Јован Лествичник у овој Лествици. Треба увек имати на уму да сваки облик секуларизоване религиозности има антропоцентрично утемељену веру, има футуризам а не есхатологију, помоћ као критериј а не Истину. Уколико нема христолошког знања, литургијског живота, ако нема присуства Духа Светог онда Христос припада далекој прошлости или будућности; Јеванђеље се претвара у мртво слово, Црква постаје изнад свега организација, ауторитет, власт. Њена мисија, пропаганда, богослужење сећање, хришћанске врлине ништа друго до ропски морал.

Желео бих само још да кажем, да ми данас живимо у чудноватој духовној клими, у времену када више нико не нуди неку оптимистичку визију будућности, када су орвеловска и друга предвиђања о „крају Цивилизације“ највероватнија. Живимо у култури која нам је наметнула два живота и која је сазрела или за пропаст или за преображај.

Свет се можда налази на путу повратка у „Очев дом“, а тај повратак је чак и у буквалном смислу тежак. Да ли ће се он и десити и

да ли ће доћи, као је то говорио Тертулијан, до поновног сусрета „Атине и Јерусалима“, Цркве и Академије, умногоме зависи од нас самих и наше спремности да преображавамо свет. Ми ништа нећемо да постигнемо паничним одбацивањем или одушевљеним прихватањем свега онога што нуди савремена секуларна култура. Зато нам је на првом месту остало да ту постојећу културу разоткривамо и тумачимо и да истовремено стварамо, како је то говорио Г. Флоровски „теологију културе“. Господ нам је поверио да на овом тлу, Српском народу, сведочимо и кроз теологију и лични живот, присуство живог Бога и да помогнемо, да народ који нам је поверен, поново себе доживи као личност, као Цркву и живу заједницу са живим Богом. Тако ћемо једино остати верни Оцима Цркве и нашим предцима. То је једини пут за очување и свог и националног идентитета. Време је да признамо неке историјске грехе, да се ослобађамо нашег „звездарства“, да увидимо да је наш народ у великој мери постао разцрквењени народ и да га је неопходно вратити Цркви и разоткрити му Њен истински смисао и живот. Ако је Црква спремна да крстосним путем сведочи Христа онда и Њен народ иде за Њом. Уколико није онда је Она принуђена да каска за слепом народним родовском и племенском стихијом. То је историја нашег народа, као и других народа, безброј пута показала.